

GENÇLERİN İBADETHANE VE DİN GÖREVLİLERİ HAKKINDAKİ GENEL GÖRÜŞLERİNE AİT BİR DURUM TESPİTİ (BURSA İLİ ÖRNEĞİ)

A CASE STUDY ON THE YOUNG PEOPLE'S GENERAL VIEWS ON THE PLACE OF WORSHIP AND RELIGION (BURSA PROVINCE CASE)

Öğr. Gör. Berrin SARITUNÇ

Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi, Bursa / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8662-6562

ÖZET

Din hizmetlerinin verimli ve kaliteli bir şekilde yürütülmesi, en başta din görevlilerinin mesleki bilgi ve genel kültür açısından iyi yetişmiş olmasına bağlıdır. Halkla sürekli olarak yüz yüze olmaları ve doğrudan iletişim kurmaları, din görevlilerini toplumun manevi imarında ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle din görevliliği gibi çok önemli bir göreve aday olanların mesleki bilgi, beceri ve genel kültür bakımından iyi yetişmeleri, hem kurumsal açıdan hem de toplumsal açıdan son derece önemlidir. Böylesine önemli bir görevi icra etme konumunda bulunan kimselerin mesleki yeterlilikleri, ihtiyaçları ve beklentileri zaman zaman yapılacak olan alan araştırmaları ile tespit edilmelidir. Bununla birlikte gelişen teknoloji ve gençler üzerindeki medyanın kitle iletişim araçlarının etkisi ile gençleri uyaran bilgi aktarımı sağlayan pek çok unsur bulunmaktadır. İşte bu noktada özellikle din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri yanında kullandıkları dilin, iletişim kanallarının da etkisi artmaktadır. Ayrıca gençleri etkileyen sosyal medyanın daha aktif ve etkili bir şekilde kullanımı, gençlerin beklentileri üzerindeki durumu hakkında da bir durum tespiti yapılmalıdır. Bu çalışmanın amacı gençlerin camilerle ilgili görüşlerini tespit etmektir. Çalışmamız nitel bir araştırmadır. Araştırma grubu 18-24 yaş arası eğitim hayatına devam eden kendini dindar ve dini pratikleri yerine getiren olarak ifade eden gençlerden oluşmuştur. Araştırmaya 36 kişi katılmıştır. 2018 yılında yapılan görüşmeler, içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Katılımcıların bir kısmı camilerdeki uygulamaları ve gençlerle iletişimini olumlu bulurken, camilerdeki fiziki şartlar, camilerdeki işleyiş ve ortam, din görevlilerinin nitelikleri yönüyle eleştiride bulunmuş, yeni yaklaşımlara da ihtiyaç duyulduğu da ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, İbadet, İletişim, Din, İbadethane

ABSTRACT

Efficient and quality execution of religious services depends primarily on the good knowledge of religious staff in terms of professional knowledge and general culture. The fact that they are face to face and communicate directly with the public makes the religious officials to stand out in the spiritual development of the society. For this reason, it is very important both for the institutional and social aspects that the candidates who are very important for religious duty, such as professional knowledge, skills and general culture, are well educated. The occupational competencies, needs and expectations of persons who are in a position to perform such an important task should be determined through field surveys from time to time. However, there are many elements that provide information transfer that stimulates young people with the effect of mass media and media on developing technology and youth. At this point, the influence of the communication channels of the language they use besides the occupational competences of religious officials is increasing. In addition, a more active and effective use of social media affecting young people and a situation about young people's expectations should be determined. The aim of this study is to determine the views of young people on mosques. Our study is a qualitative research. The research group consisted of young people between the ages of 18 and 24 who expressed their religious and religious practices. 36 people participated in the study. Interviews conducted in 2018 were analyzed by content analysis technique. While some of the participants found the practices in mosques and their communication with young people positive, the physical conditions in mosques, the functioning and environment in mosques, criticism of the qualities of the religious officials, and the need for new approaches were also expressed.

Keywords: Youth, Worship, Communication, Religion, Place of Worship

1. GİRİŞ

Çok eski çağlardan beri toplumların bir inanç sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Din, toplumların devamı, istikrarı ve işleyişinde önemli roller üstlenmiştir. Din insanın kendini, toplumu ve evreni algılamasında yardımcı olmuştur. İnsanlar arası ilişkilerde normlar ortaya çıkmıştır. Toplumun kültürü ve din arasında da etkileşim olmuştur.(Aslantürk ve Amman,1999:283)¹Toplumlar hem kültürlerini hem de inanç sistemlerini bir sonraki kuşaklara örgün ve yaygın eğitim vasıtasıyla aktarmışlardır. Günümüzde de bu çaba devam etmektedir. Çocukların, gençlerin din eğitiminde aileden başlayıp toplumdaki unsurların etkisi bulunmaktadır. Toplumda pek çok birey din ve değerlerin önemli olduğunu belirtmektedir. Örneğin Işıtan, Özyürek ve Çörtük'ün (2016) kırk ebeveynin katılımıyla yaptıkları çalışmada ebeveynlerin, dini ve manevi değerlerinin toplumu yakından etkilediği ve gençlerin de bu değerleri edinmeleri gerektiği görüşünde oldukları ifade edilmektedir. (Işıtan, Özyürek ve Çörtük,2016:1544) Ancak ebeveynlerin ifade ettikleri görüşler pratikte farklılaşabilmektedir. Erakkuş (2015) çalışmasında paylaşmayı, işbirliğini öğütleyen ebeveynin, daha sonra örtük veya açıktan rekabeti öğütlemeye başladığını örnek vermektedir.(Erakkuş, 2015:98)²

Genç kavramı görecelidir, pek çok tanımı yapılmıştır. “Genç, 15-25 yaşları arasında, öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir evi bulunmayan kişidir.” (Yörükoğlu, 1986;3.)³Bu dönem bireyin kendisini tanıma ve dünyayı anlamlandırma süreci olduğu için bazı kimlik ve uyum problemleri yaşanabilmektedir.

Dolayısıyla gençlik de dünyayı ve hayatı anlamlandırmada kullanılan pek çok kavram gibi, belirli bir tarihsel döneme ait yapay, dolayısıyla sürekli olarak yeniden tanımlanma ihtiyacında olan bir kavram olarak anlam kazanmaktadır. (Sekam,2016:9)⁴

Gençlik, modern dönemlere ait bir olgu olarak karşımıza çıkmasına karşılık, İslâm'da, başlangıçtan itibaren, gençliğin başlı başına bir halin/dönemin ismi olarak anlam kazandığını görüyoruz. Örneğin, ahirette hesaba çekilecek durumlardan birisinin “gençliğin nerede tüketildiği” (Tirmizi, Kıyame 1)⁵konusu olması önemli ve anlamlıdır.

Ebeveynlerin ve toplumdaki diğer unsurların bu tutumu hem dinin hem de kültürel öğretilerinin aksine her şartta önde olma, gerekirse diğerlerini ezme, öz menfaatini birinci plana alma vb. davranışları öne çıkarmaktadır. Günümüzde kültürel etkileşim büyük oranda artmıştır. Bir yandan küresel çapta benzeşme olurken bir yanda yerel kültürleri de daha iyi tanıma imkânı da artmıştır. Zencirkıran'a göre gelecekte de kültürel etkileşim daha da artacaktır.(Zencirkıran,2015:437)⁶Yeni toplumsal şartlar gençleri de etkilemektedir. Din, ahlak ve kültürel değerlerin edinilmesi isteniyorsa yeni şartlara uygun yaklaşımlar geliştirilmesi gerekmektedir. Her kurumun buna uygun şekilde kendine çeki düzen vermesi gerekir. Hem ibadetlerin yerine getirilmesi hem de din eğitimi, danışmanlık ve kültür aktarımında görevi olan camilerin de bu durumdan ayrı tutulması düşünülemez.

"Cami ve Mescid Kavramları. Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki câmi' kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü'l-câmi' (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir." (Önkal ve Bozkurt,1993:46)⁷

Camiler hiçbir ayırım gözetmeden insanları buluşturan, kaynaştıran, birlik ve beraberliğimizi perçinleyen, gönül dünyamızı arındıran manevi merkezlerdir. Camiler, temsil ettiği unsurlar ile kültürü, medeniyeti, tarihsel mirası koruyan ve bizi biz yapan değerleri yaşatan birer ihya merkezleridir camiler ve toplumlar birbirinin tamamlayıcısı, parçası konumundadır... Camilerin varlığı bağımsızlığın da birer sembolü durumundadır. İslam medeniyetinde camiler bir ibadet mahalli olmanın yanı sıra, bilgi, bilgi edinme merkezi ve pek çok devlet işlerinin görüldüğü mekânlar olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den alınan ilhamla sonraki dönemlerde camiler âdeta bir kültür-sanat, düşünce okuluna dönüşmüştür.

¹Zeki Aslantürk – Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,2010), 283-284.

²Özgür Erakkuş, *Alternatif Okul Yaklaşımlarında Din ve Değerler Eğitimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015)

³Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 3.Baskı (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınevi, 2013)

⁴Bkz.Sosyal Kültürel Ekonomik Araştırmalar Dergisi, “Gençlik Raporu”,2016, s 9

⁵Tirmizi, İman, 8.

⁶Memet Zencirkıran, *Küreselleşme*,(Baskıyok) (Bursa: Dora Yayıncılık, 2015), 437.

⁷Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1983), 7: 46.

Kuşkusuz caminin süsü cemaatidir, özellikle de gençlerdir. Gençler, dinimizleri ve öğrenmeye olan yatkınlıkları ile milletlerin göz bebeği, değerlerin gelecek nesillere taşınmasında köprü vazifesi gören en kıymetli millet varlığıdır. Hz. Peygamber'in Medine'de inşa ettirdiği Mescid-i Nebevi'nin hemen yanında ashab-ı suffeyi oluşturması, İslam'ın ilk üniversitesi kabul edilen bu okulda genç sahabîlerin bizzat Hz. Peygamber'den eğitim öğretim görmeleri ve onun da bu konudaki hassasiyeti bizlere gençlerin yetiştirilmesi ve geleceğe hazırlanması konusunda önemli ipuçları vermektedir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), mescitlere gidip gelmeyi mümin olmanın bir işareti sayarken, (Tirmizi, İman 8.)⁸“*Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen kalbi mescitlere bağlı gençleri kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek insanlar arasında zikretmiştir.*” (Buhari, Ezan 36.)⁹

Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) dünyasında gençlerin daima özel bir yeri olmuştur. Gençlerle samimiyet ve güven üzerine bir iletişim dili geliştirmiş olan Rasul-i Ekrem (s.a.s.), onlara çok özel tavsiyelerde bulunmuş ve onların yetişmeleriyle özel olarak ilgilenmiştir. Onun rahle-i tedrisinden geçen gençler, insanlığı aydınlatan birer kandil olmuşlardır. Gençlere duyulan güven sayesinde ki onlar, idarecilikten komutanlığa; öğretmenlikten ticarete kadar geniş bir yelpazede sorumluluk üstlenmişlerdir.

Efendimiz, "Allah'ın (arşının) gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı o günde yedi sınıf insanın Allah'ın gölgesinde gölgeleneceği" haberini vermiştir. Bu hadiste ilk olarak "adaletli yönetici", ikinci sırada da "Rabbine ibadetle yetişen genci zikretmektedir.(Buharî, Ezan 36)¹⁰

Nitekim her devrin kitabı olan Kur'anı Kerim'de de gençlik ve eğitime dair pek çok ayet hadis kıssa bulmak mümkündür bunlardan bazıları ise şöyle sıralanabilir: Gerçekten de ilgili ayetlere bakıldığında, Hz. Âdem'in oğulları Habil ve Kabil'in trajik öyküsünü, Hz. Nuh'un bir baba olarak çaresizliğini, Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesini, Hz. İsmail'in teslimiyetini, Hz. Yusuf'un iffet ve sabrını, Hz. Musa'nın delikanlı tavırlarını, Hz. Şuayb'ın kızlarının zarafetini, Hz. Süleyman'ın ebeveynine saygısını, Ashab-ı Kehf'in inançlarındaki samimiyetini, Hz. Yahya'nın huy güzelliğini ve nihayet Hz. Meryem'in, ibadet aşkıyla örülü iffet ve teslimiyetini net bir şekilde görmek mümkündür. Bu ayetlerin, Müslüman bir genç kimlik kazandırmada rehberlik edeceği söylenebilir.

Her bir kurumun işleyişi belli bir plan ve ilkeler üzerine olmalıdır. Yaygın din eğitimi ve din hizmetleri kurumlarından olan camiler de bunun dışında değildir. Kar amacı güden veya kar amaçlı olmayan kuruluşların örgütleri amaçlarına ulaşmak için başta beşeri unsurlar olarak çeşitli kaynakları kullanırlar. Kaynakları etkili ve verimli şekilde kullanmak yönetimin ve yöneticinin temel görevidir.(Mucuk,2014:128)¹¹Toplumda yaşanan değişimler, yetişkinlerin söylem-eylem farklılığı, uygun yöntemlerin kullanılmaması, bu sorunları çözmek için yeterli çabanın gösterilmemesi vb. gençlerde çatışmaya yol açmaktadır. Örneğin; dinen ve ahlâken kaba konuşmalar, alaycı ifadeler uygun görülmediği halde ağırlıklı olarak bu tarzda olan bir sinema filmi serisinin geniş kitlelere ulaşması çocuklarda ve gençlerde çatışmaya yol açmaktadır. Çok eleştirilmesine rağmen gişe rekorları kıran Recep İvedik serisi gençlerin değer, eğlence algısı üzerine güzel bir örnek olabilir. (http://sinekafe.com/recep-ivedik-neden-bu-kadar-izleniyor/)¹²

Yaygın din eğitimi ve hizmetlerini yerine getiren camilerde de dinin öğretileri ile uygulama arasında çelişkiler bulunmaktadır. Örneğin; Kur'an-ı Kerim'de "(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır... / "(Rasûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle dâvet et!.." (Nahl 125),¹³"O vakit Allah 'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi." (Al-i İmran, 159)¹⁴mealinde ayetler olmakla birlikte vaazlarda kullanılan dilde sertliğin tercih edildiği söylenebilir. Gencin camide karşılaştığı ortamın, gencin din duygusunun gelişmesinde olumlu ya da olumsuz etkileri olabilir.(Yılmaz,2012:323)¹⁵Camide bulunabilecek imam, müezzin kayyım, vaiz, Kur'an-ı Kerim öğreticisi gibi din görevlilerinin hedef kitleye uygun bilgi birikimine ve becerilerine sahip olması beklenmektedir. Her bir bireyin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Din görevlisi adaylarının mevcut

8 Tirmizi, İman, 8.

9 Buhârî, Ezan, 36.

10Buhârî, Ezan, 36.

11 İsmet Mucuk, Modern İşletmecilik (Baskı (İstanbul: Türkmen Kitapevi,2014), 128.

12Sinekafe, "Recep İvedik Neden Bu Kadar Çok İzleniyor", erişim: 14 Eylül 2018, http://sinekafe.com

13 Nahl, 16/125.

14 Al-i İmran, 3/159.

15 Hüseyin Yılmaz, Cami Ekseni Din Eğitimi İçinde Din Eğitimi El Kitabı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012)

veya gelecekte ortaya çıkabilecek şartlara uygun şekilde hayata ve mesleğe hazırlanması gerekmektedir. Din görevlilerinin mezun olduğu programlarda teorik bilgiye yoğunlaştığı mesleğe hazırlanmaya yeterince vurgu yapılmadığı istihdameden kurumlarca ifade edilmektedir.(Şanver ve Erakkuş,2018,100)¹⁶ Mevcut görevde olan personelin de nitelikleri çeşitli yollarla geliştirilebilir. Personel dışında gençlerin de camide kendini rahat hissetmesi ve ulaşılabilirlik için çeşitli fiziki düzenlemelere ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Gençler de dâhil daha geniş kitlelere hitap edebilen uygun yöntemlerin kullanıldığı yeni yaklaşımların geliştirilmesi de önemlidir.

Alan yazında da gençlerle ilgili görüşler bulunmaktadır. Örneğin Pakdemirli'ye göre "*Bilim, san'at ve spor etkinliklerinin gençlik döneminde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu etkinlikler yoluyla din eğitimi gençler için anlamlı ve ilgi çekici kılınmalı, onların ahlâki ve dini değerler doğrultusunda bir hayat felsefesi geliştirmeleri*, (Pakdemirli, 2016)olumlu kişilik özellikleri edinmeleri ve bu özellikleri içselleştirerek davranışa dönüştürmeleri desteklenmelidir, " (Pakdemirli, 2015).¹⁷

2. YÖNTEM

Bu çalışma ile gençlerin bakış açısıyla gençler tarafından camilerin iletişiminin nasıl algılandığı, gençlerin camilerde yapılan uygulamalarla ilgili görüşleri ve önerileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu araştırma nitel bir çalışmadır. Araştırma grubu 19-25 yaş arası yükseköğretime devam eden gençlerden oluşmuştur. Araştırmaya 36 kişi katılmıştır. Araştırmacı tarafından gönüllülük esasına göre katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Temmuz 2018 yılında Bursa'da yapılmıştır. Görüşmeler Uludağ Üniversitesinde ve Bursa'daki çeşitli kafe, park vb. mekânlarda yapılmıştır. Araştırmada kullanılan sorular araştırmacı tarafından hazırlanmış, iki alan uzmanından görüş alınmış sorulara son şekli verilmiştir.

- 1) İbadethanelerde gördüğünüz olumlu veya olumsuz uygulamalar / yaklaşımlar nelerdir?
- 2) Sizce kurum olarak ibadethanelerin ve din görevlilerinin gençlerle iletişimi ve iletişim araçlarını kullanımı nasıldır?
- 3) Sizce ibadethanelerin gençlere hitap etmesi için neler yapılabilir?
- 4) Gençlerin din eğitimi veren kişi/ kurumlardan beklentisi nelerdir?

Katılımcılar bu sorular kapsamında görüşlerini ifade etmiştir. Sözlü görüşmede görüşler o an kayıt altına alınmıştır. Elde edilen cevaplar bilgisayar ortamına word dosyası olarak kaydedilmiştir.

Evren ve Örneklem: Uludağ Üniversitesinde çeşitli fakülte ve enstitülerde öğrenim gören öğrencilerden oluşmuştur. Bunlar Fen Edebiyat, Ziraat, İlahiyat Fakülteler ile Sosyal Bilimler Enstitüsüdür.. Görüşmeler üniversitede görev yapan araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırmada kullanılan sorular araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Katılımcılara doğrudan hazırlanan sorular sorulmuş, görüşmeler 5-12 dakika sürmüştür.

Her görüşün sonuna parantez içinde katılımcı numarası yazılmıştır. Verilen cevaplar ortak özellikleri üzerinden aşağıdaki gibi gruplanmıştır.

1. Camilerin Fiziki Durumu Yetersiz / Eksikler Var
2. Camilerdeki Ortam, İlişkiler, İşleyiş Uygunsuz
3. Etkili İletişim Yolları Bulunabilir
4. Din Görevlilerinin Donanımı Yetersiz
5. Yeni Yaklaşımlara/ Uygulamalara İhtiyaç Var.
6. Bazı Din Görevlilerinin İyi İletişimi Var, Güzel Uygulamalar Var

3. BULGULAR

Katılımcıların görüşmelerde verdiği cevaplar ortak özellikleri yönünden aşağıdaki gibi gruplanmıştır.

¹⁶Özgür Erakkuş, Mehmet Şanver, "Theology Students Wiev About Competence on Multicultural and Multi Faith Issues New International Studies On Religions and Dialogue in Education", Eğitim Fakültesi Dergisi 29/2 (2015): 431-444.

¹⁷Nur Pakdemirli, Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015)

Tablo 1: Gruplanmış Ortak Görüşler

	Ortak Görüş	f	%
1	Camilerin Fiziki Durumu Yetersiz / Eksikler Var	6	
2	Camilerdeki Ortam, İlişkiler, İşleyiş Uygunsuz	14	
3	Etkili İletişim Yolları Bulunabilir	6	
4	Yeni Yaklaşımlara/ Uygulamalara İhtiyaç Var.	18	
5	Din Görevlilerinin Donanımı Yetersiz	11	
6	Bazı Din Görevlilerinin İyi İletişimi Var, Güzel Uygulamalar Var	8	

Tablo 2: "Camilerin Fiziki Durumu Yetersiz / Eksikler Var" Kodlar

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Abdest Alma Yerleri Uygunsuz	1	2.77	K3
Ayakkabılıkların Yerleri Uygunsuz	1	2.77	K2
Merdivenle Çıkış Zorluk Oluşturuyor	1	2.77	K9
Kadınlar İçin Fiziki Düzenlemeler Yetersiz	2	5.55	K5, K11
Tüm Gruplara Göre Camiler İyi Tasarlanmamış	2	5.55	K9,K27

Yorum: Yukardaki tabloya göre camilerin kadınlar için ayrılan bölümlerinin yetersiz olduğu ayrıca engelli bireyler dâhil farklı grupların erişimi konusunda sıkıntıların yaşandığı belirtilmiştir.

Tablo 3: "Camilerdeki Ortam, İlişkiler, İşleyiş Uygunsuz" Kodlar

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Camiye gelenler dedikodu yapıyor	3	8.33	K1, K4,K36
Gençlere yönelik materyaller yok	1	2.77	K3
Gençlerle iletişim çabası yok	6	16.66	K6,K7,K15,K24,K17,K20
Camiye gelenler tahammülsüz	3	8.33	K4, K11,K36
Vaaz ve hutbeler gençlere hitap etmiyor	1	2.77	K13
İletişimde uygun teknikler kullanılmıyor	1	2.77	K16
Her yaşam tarzına görüşe eşit mesafede olunmalı	2	5.55	K30, K35
Cami ortamında siyaset yapıyor, bu durum uygunsuz	2	5.55	K30,K35
Sürekli para toplanması itici geliyor	2	5.55	K17,K35

Yukardaki tabloya baktığımızda gençlerin camide siyaset yapılmasından hoşnut olmadığı, cami çıkışı para toplanmasının rahatsız edici bulunduğu ve özellikle de camilerin sadece yaşlılara ait yerlermiş gibi olup gençlerin yok sayılmasından duydukları rahatsızlıklar dile getirilmiştir.

Yenişehirli Oğlunun da belirttiği gibi Anadolu'da kurulan camilerin yanında yer alan imaret, hastane, hamam, han, çarşı ile insanların bir arada olması sağlanmış bunlar vakıflarla da desteklenmiştir. Nitekim Bursa'daki Orhan Bey ve 2. Murat Külliyesi de buna örnek olarak gösterilebilir.

Tablo 4: "Etkili İletişim Yolları Bulunabilir" kodlar

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Aktif nitelikli din görevlileri görev yapmalı	1	2.77	K25
Sosyal medyadan yararlanılmalı	2	5.55	K3,K5
Duyuru, bildiri, vb. yayınlardan yararlanılmalı	1	2.77	K1
İletişim için sosyal faaliyetler yapılabilir	3	8.33	K5,K30,K25
Merkezden uzak mahallelerde ve köylerde etkili iletişim ve faaliyet yok, yapılmalı	3	8.33	K1,K30,K25

Tablo 4 'e göre iletişim faaliyetlerinin yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal faaliyetlerin olmadığı hele ki taşra da bu çalışmaların hiç yürütülmediği görülmektedir.

Sosyal paylaşım sitelerinde dini içerikli paylaşım yapan hesaplar, sayfalar ve bloglar sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu sayfaları ve blogları incelediğimizde ayetlerden hadislere pek çok konunun yer aldığı sayısız hesabın var olduğunu gördük. Bu blogların takipçileri ise oldukça fazla, bazılarının üye sayısı bir milyonu aşmaktadır. Örneğin Facebook'ta paylaşım da bulunan "Namazı öğretir misin?" sayfasının 45.217 üyesi bulunmaktadır. Burada namazla ilgili her türlü bilgi paylaşılıyor, üyelerle konularla ilgili tartışmalar gerçekleştiriliyor ve asıl amaçlarının insanlara namaz ibadetini onların anlayabildiği dille

anlatmak olduğunu ifade ediyorlar.(Oyman, 2016:145)¹⁸

Furat da “Yaygın Din Eğitiminde Kitle İletişim Araçlarının Yeri” adlı çalışmasında sosyal medya gibi televizyonun da yaygın din eğitiminde önemli bir rol üstlendiği belirtmektedir. (Furat,2009:62)¹⁹

Tablo 5: "Yeni Yaklaşımlara/ Uygulamalara İhtiyaç Var." Kodlar

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Faaliyetler kısıtlı, gençler için cazip değil, camilerin işlevleri artmalı	10	27.77	K29,K28,K1,K4.K5,K10,K14,K16,K18,K32
Camiye gelene ilgi var, geniş kitleye ulaşma çabası yok	7	19.44	K29,K4,K5,K11,K16,K23,K32
Din eğitiminin de yapıldığı kültür merkezleri var, Video paylaşım sitelerinde da bazı güzel gençlere dönük anlatımlar var, faaliyetleri örnek alınabilir.	8	22.22	K28,K1,K5,K7,K14,K23,K32,K18
Camilerde gençlere yönelik farklı işlevi olan bölümler olmalı	5	13.88	K28,K1,K4,K5,K10
Rutin vaaz ve nasihatlar dışında gençlerin rahatça katılabileceği uygulamalar olmalı	9	25	K28,K1,K4,K5,K7,K10,K11,K14,K16
Camiyi koruduğunu düşünüp camileri itici yapan kişiler var	3	8.33	K28,K1,K17
Her kesimden insanın rahatça bulunabileceği bir ortam oluşturulmalı	2	5.55	K36,K4
Gençlerle iletişim kurup ilgilenecek din görevlileri olmalı	9	25	K36,K28,K4,K5,K11,K14,K16,K17,K18

Gençler cami gençlik ve ibadethaneler konusunda yeni uygulama ve yaklaşımlara ihtiyaç olduğu konusunda yoğun bir görüş birliği göstermektedir. Gençlerle etkinliklerin yapılması onların dinlenmesi çeşitli faaliyetler ile camiye çekilmesi konusunda sıradan yaklaşımların işe yaramadığı görülmektedir.

Gerek İslâm şehri, gerekse Osmanlı şehirlerinde mahalleler mescidler etrafında oluşurdu. Mahallenin temel birimi, sakinlerinin vakit namazlarını kıldıkları, bazı ortak toplantıları yapabildikleri mescittir. Böylece aynı mescitte ibadet edip birbirlerini tanıyan, birbirlerinin davranış ve yaşayışlarından sorumlu, sosyal dayanışma ve yardımlaşma içinde olan kişilerin birlikte yaşadıkları huzurlu, güvenli bir şehir bölümü oluşur. Hatta bu mescidler etrafında yapılan pazar yeri, han ve hamamlarla mahalle, canlı bir hüviyete sahip olur. Âdeta yapılan her mescid, bir mahalleyi belirler. Mahalle, çok defa mescidle anılır. Bu durumu Türklerin hâkim olduğu şehirlerde, mahalle isimlerine bakarak izlemek imkânı vardır. Mesela, Bursa’da Alaca Mescid, Cami-i Kebir, Hisar Cami mahalleleri gibi. Türk-İslam şehirlerinde mahallelerin, mescid veya cami isimleriyle anılması, İslamlaşma faaliyetlerinin bir başka kanıtı olarak da değerlendirilebilir.(Akın, 2016:191)²⁰

Tablo 6: "Din Görevlilerinin Donanımı ve İlgisi Yetersiz" kodlar

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Lise mezunu görevliler donanımlı değil	3	8.33	K2,K10,K19
Yeterli hazır bulunmuşluğu olmayanlar büyük şehirlerde başarılı olamıyor	2	5.55	K10,K19
Namaz kıldırma dışında din görevlisi cami ve çevresinde bulunmuyor	4	11.11	K9,K12,K22,K35
Gençlerle etkileşimleri yetersiz	5	13.88	K10,K12,K19,K35,K33
Sorulara tatmin edici cevap vermede din görevlileri yetersiz	4	11.11	K10,K19,K21,K22
Köye atanan din görevlisi görevine çok nadir geliyor	2	5.55	K34,K26
Din görevlileri kurumlarını tanıtıcı çaba içinde olmalıdır	2	5.55	K33,K26

Yukardaki tabloda pek çok meslekte karşımıza çıkan mesleki yetersizlik ve hazır bulunmuşluk seviyesinin olmaması karşımıza çıkmaktadır. Göreve başlayan kişiler genelde yenilikleri takip etmemekte ve kendini geliştirmemektedir. Bu da kuşaklararası çatışmalara ve iletişim kazalarına neden olmaktadır

¹⁸ Bkz. Nihat Oyman, “Sosyal Medya Dindarlığı” KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. 14, sayı: 145, s. 133-138

¹⁹ Bkz. Ayşe Zişan Fuat, “Yaygın Din Eğitiminde Kitle İletişim Araçlarının Yeri” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, sayı: 19, s. 55.

²⁰ Bkz. Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. 15, sayı: 29, s. 177-209

bununla birlikte merkezden uzak yerlerde görev yapanların bu işi sadece mesai olarak düşünmesi de etkinliklerin zaten yetersiz olduğu taşra bölgesi için bir kat daha olumsuzluğun artmasına neden olmaktadır.

Yıldırım, din görevliliği gibi çok önemli bir kamu görevini ifa edecek olan kimselerin eğitim seviyesinin yeterli olması gerektiğini belirtmekte, İmam-Hatip Lisesi mezunu din görevlilerinin özellikle fıkhi bilgi bakımından İlahiyat Fakültesi mezunlarına göre nispeten daha yetersiz olduğu kanaatini taşımaktadır.(Yıldırım, 2005:100) ²¹

İlahiyat fakültesi mezunlarının bu anlamda önde olmasının sebebi lisans eğitimleri ve formasyon süresince din psikolojisi, din eğitimi, özel öğretim yöntemleri gibi dersleri alması olabilmektedir.

Tablo 7: "Bazı Din Görevlilerinin İyi İletişimi Var, Güzel Uygulamalar Var" kodları

Alt görüşler	f	%	Katılımcı no(lar)
Camilerde ibadet ve eğitim amaçlı güzel faaliyetler var	4	11.11	K2,K7,K8,K14
Kadınlara yönelik ayrı bölümün olması güzel	2	5.55	K6,K2
Genel imkânların ve temizliğin iyi olması	1	2.77	K9
Gençlerle güzel iletişim kuran din görevlileri var	5	13.88	K36,K1,K7,K14

Son tablomuzda ülkemizin farklı bölgelerinden Bursa'ya yükseköğrenim görmeye gelen gençlerin kendi bölgelerinde güzel uygulamalara rastladıklarını görebiliyoruz.

Ülkemizde toplumun din hizmeti ihtiyacının karşılanması Anayasanın ilgili maddesi(Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982, Madde: 136) gereği Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir.2 Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun birinci maddesinde, Başkanlığın resmi görevi, "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" şeklinde tarif edilmiştir. Başkanlık, yurtiçinde bu görevini il ve ilçe müftülükleri vasıtasıyla yerine getirebilmek için din eğitimi ve öğretimi alanında özel eğitim almış elemanlar istihdam etmektedir. Müftü, vaiz, uzman, Kur'an Kursu öğreticisi, imam hatip ve müezzin-kayyım gibi çeşitli unvanlarla istihdam edilen din görevlilerinden, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda belirtilen genel şartları taşımalarının yanı sıra, İslam dininin öngördüğü belli kişisel nitelik ve mesleki yeterliklere de sahip olmaları beklenmektedir. Zira İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek, farklı ve üstün nitelikler gerektirmektedir. Bunun sağlanabilmesi için ise, gerek akademik gerekse mesleki yönden kendini geliştirmiş din görevlilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle, din görevlilerinin kendilerinden beklenen etkin din hizmetini yerine getirebilmeleri, her şeyden önce kendilerini mesleki açıdan geliştirmeleri ile mümkün olacaktır. Kurumsal performans ve toplam kalite yönetimi bağlamında kurumsal başarının sağlanabilmesi ve hizmet kalitesinin artırılabilmesi için kurum personelinin yeterlilik durumlarının zaman zaman test edilmesi ve varsa eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.(Turan,2013:48)²²

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bugün İslam toplumlarının, gençleri cami ile İslam'ın doğru bilgisi ve rahmet iklimiyle tanıştırmaya, gençlerin algı dünyalarına uygun bir dil ve söylem geliştirmeye ihtiyacı var. Onların ruh ve düşünce dünyası ile iletişim kurmaya, camiye gençlerin her yönüyle rahat ettikleri, neşe ile isteyerek ve arzu ederek geldikleri birer mekânlar hâline getirme zorunluluğu oluşmuştur.

Çocuklarımız ve gençlerimiz anne babaları tarafından iyi yetiştirilmediğinde, öğretmenleri ve din görevlileri tarafından gerekli alakayı görmediğinde tabir-i caiz ise sokaklar ve medya tarafından emzirilmektedir. Bunun ardından da iki cami arasında beynamaz yetişen bir nesil karşımıza çıkmaktadır.

Bugünkü gençlik, bir nesil öncesinin dünyasını kendisi için dar görmekte ve kabul edilemez bulmaktadır. Gençlerimizle iletişim kurabilmemiz için, bugün, bu durumu dikkate alarak yeni bir dil ve üslup üzerinde çalışmalıyız. Aynı zamanda bugünkü gençlik, birey oluşuna çok büyük bir değer atfetmekte ve özel yaşamına müdahale edilmesini istememektedir.(<https://indigodergisi.com/2016/12/x-y-z-kusagi-ozellikleri/>) Bizlere düşen görev, gencin giyim, kuşam, hâl ve hareketine müdahale etmek

²¹ Bkz. Mustafa Yıldırım, "Fıkhi Bilgilerin Hayata Yansıtılması Bağlamında Din Görevlileri", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı:22, s. 99-10

²² Bkz. İbrahim Turan, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2013, c. 13, sayı: 1, s. 47-73

değil; onun düşüncesiyle karşılaşmaktır. Onun kalbiyle, zihin dünyasıyla iletişim kurmak, onunla sohbet ve muhabbet etmek, ona kendisini keşfetmesini sağlayan bir model olmaktır. Bugün bizler, gerçekten ürettiğimiz hizmetler içerisinde gençlerle diyalog kurabilecek bir dil ve üslubu bulmakta zorluk çektiğimizi, bunun için konuşmaktan çok dinlemeye ihtiyacımız olduğunu artık bilmeliyiz. Bu husus, gençlerin gönül dünyasına girmek ve onları anlamak için olmazsa olmaz bir gerekliliktir

Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), meşcitlere gidip gelmeyi mümin olmanın işareti saymış (Tirmizi, İman 8, V/12.),²³ cemaatle kılınan namazın da tek başına kılınan namazdan 27 derece daha faziletli olduğunu bildirmiştir. (Buhari, Ezan, 30, I/158.) Böylesi bir faziletin farkına varan ve bu sevabı kaçırmak istemeyen genç, şevkle camiye gitmeli, işlerini namaz vakitlerine göre düzenlemeli ve namazlarını camide cemaatle kılma konusunda son derece gayretli ve duyarlı olmalıdır. Namazlarını camide kılmaya alışan genç, aynı zamanda kendisini günah ortamlarından uzak tutmuş, zamanını boşa harcamamış ve böylece manevi kazanç elde etmiş olur. Müslüman genç, sahabe Abdullah b. Ömer'i örnek alarak, camileri kendi evi gibi telakki etmeli (Ebu Davud, Taharet, 137, I/265.),²⁴ cemaatsiz bırakmamalı, orayı sığılacak yer olarak görmeli ve böylece Rabbini sevindirmelidir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “ (Keskin, 2014)Diyanet Aylık Dergi • Ekim 2014 • sayı 286 15)²⁵ namaz ve zikir için kendine yer yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, gurbetten dönen kişiye ailesinin sevindiği gibi sevinir.” (İbn Mace, Mesacid 19, I/262.)²⁶ Buna göre meşcitleri kendisine yurt edinen kimse, hem oranın manevi feyzinden istifade edecek, hem de Allah'ı hoşnut etmiş olacaktır

Yeni kuşakların dilini ve üslubunu anlamak, onlarla yeni bir iletişim kurabilmek, yeni bir dil oluşturmak her dönem için kaçınılmazdır. Zira doğası gereği, iletişimin çeşitliliği ve imkânlarının sınırı yoktur. İletişim biçimi ve içerikleri sürekli olarak gelişmekte, farklılaşmakta ve gelecek için öngörülerde bulunulamayacak kadar hızlı değişmektedir. Bu sebeple gençlerle iletişim kurabilmek için yeni bir dile, hatta sürekli yenilenmesi gereken bir dile ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece günümüz anne-babalarının değil aynı zamanda akademisyen, eğitimci ve din görevlisi gençlerle iletişim kurabilmek için yeni bir dile, hatta sürekli yenilenmesi gereken bir dile ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece günümüz anne-babalarının değil aynı zamanda akademisyen, eğitimci ve din görevlilerinin de bu konularda daha fazla çaba harcaması gerekir.

Din görevlilerinin de bu konularda daha fazla çaba harcaması gerekir. Zira dini gelişim açısından manevi arayış ve sorgulamaların en üst düzeyde seyrettiği bu dönemde gençlerin, içinden geçtikleri sorunlu ve sıkıntılı şartları hasarsız atlatabilmeleri için duygu ve düşüncelerini yansıtabilecekleri ve kendilerinin örnek alabileceği modellerin onları anlayabileceği yeni bir dile ihtiyaçları vardır. İnsanlık için en mükemmel ve en ideal değerlere sahip olan İslam dini, bugünün gençleri tarafından doğru anlaşılamiyor ve onlara doğru anlatılamıyorsa ortada ciddi bir dil problemi var demektir. Günümüz için ifade edilecek olursa, din görevlileri görev yaptıkları alanlar içinde gençleri çok fazla göremez ve onlarla iletişime giremezler. Bu durumun elbette pek çok nedeni olabilir ancak kullanılmakta olan din dili ve iletişim şekillerinin gençleri ne kadar kuşatıcı nitelikte olduğu yeniden değerlendirilmelidir.

Gençleri camiye ısındırmak için belki de yapılacak ilk iş mimari anlamda camiye gençlere uygun hale getirmektir. Örneğin namazdan sonra gençlerin caminin uygun bir yerinde geçip sohbet etmelerini sağlayacak bir yapıyı oluşturmak.

Gençlerin anlayabilecekleri ve onlara hitap eden bir üslup ile konuşmak, her bir din görevlisinin başarılı olmasında önemli derecede rol oynar. Kullanacakları dili iki şekilde vasıflandırmamız mümkündür. Birincisi, onların anlayabilecekleri üslup ve kalıplar, kelime ve cümleler ile konuşmak. İkincisi de onların psikolojik ve ruhsal açıdan ihtiyaçlarını karşılayacak, teşvik edici, arkadaşça ve anlayış içerisinde konuşma biçimi geliştirmek.

Görevlilerimizin yeterli donanıma sahip olmamaları önemli bir etken olduğu gibi gençlerin cami görevlilerini “namaz kıldırma memuru” şeklinde algılamaları da işin başka bir olumsuz boyutudur. Görevlilerin müjdeleyici, güler yüzlü ve yumuşak bir dil kullanılmalıdır. Gençlere cazip gelecek, modern söylemlerle desteklenmiş bir yaklaşım gereklidir. * Caminin gençlerle dolu olması o şehirdeki dini

²³ Buhârî, Ezan, 30.

²⁴ Ebu Davud, Taharet, 137.

²⁵ Bkz. Yusuf Ziya Keskin, “Cami ve Gençlik”, Diyanet Aylık Dergi, 2014, sayı:286, s. 21

²⁶ İbn Mace, Mesacid, 19.

yaşamın canlı olduğunu gösterir ve gelecek adına ümit verir. Aynı zamanda yaşlılarla gençlerin kaynaşmasını sağlar. Bu gerçekten her bakımdan güzel ve hoş bir tablo oluşturur. Toplumun birlikteliğine katkı sağlar, kuşak çatışmasının önüne geçer. Gençler yaşlılardan hayat dersleri alırlar ve deneyimlerinden yararlanma imkânı bulurlar. Bir takım uç fikirlerden ve radikal akımlardan, alkol ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan korunurlar.

“İmam, sorumluluk taşıyan kişi, müezzin kendisine itimat edilen, güvenilen kişidir. Allah’ım imamları irşat et, müezzinleri bağışla.” (Tirmizi, Salat, 29.)²⁷

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2016). Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 177-209.
- Arslantürk, Z., & Amman, T. (1999). Sosyoloji. Sosyoloji (s. 283-284). içinde İstanbul: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çorak, A. H. (2010). Din Görevlilerin Mesleki Yeterlilikleri. 86. İstanbul: Y.Ö.K. Yüksek Lisans Tezi.
- Erakkuş, Ö. (2015). Alternatif Okul Yaklaşımlarında Din ve Değerler Eğitimi. Bursa: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Filiz, Y. (1989). XIV-XV. Yüzyıl Mimari Özelliklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi. IX. Türk Tarih Kongresi, III, s. 276. Ankara.
- Keskin, Y. Z. (2014). Kalpleri Mescitlere Bağlı Olan Gençler. Diyanet Aylık Dergi 286:15
- Mevlüt, K., & Bayramali, N. (2008). Din Görevlilerinin Mesleki Turtum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler. On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41.
- Mucuk, İ. (2014). Modern İşletmecilik. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Mustafa, Y. (2005). Fıkhi Bilgilerin Hayata Yansıtılması Bağlamında Din Görevlileri. D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi(XXII), 99-100.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 145.
- Önkal, A., & Bozkurt, N. (1993). TDV İslam Ansiklopedisi. 20/45
- Pakdemirli, M. N. (2016). Genç Bireylerin Din Eğitimine İlişkin Tutum Ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5:547
- Turan, İ. (2013). Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, s. 47-73.
- Türkiye'de Gençlik Raporu. (2016). İstanbul: Sekam Yayınları.
- Yılmaz, H. (2012). Cami Eksenli Din Eğitimi. R. Doğan, & R. Ege içinde, Din Eğitimi El Kitabı (s. 323). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, H. (2012). Cami Eksenli Din Eğitimi İçinde Din Eğitimi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (1986). Gençlik Çağı. Ankara.
- Zencirkıran, M. (2015). Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. Bursa: Dora Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2015). Küreselleşme, Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları. M. Zencirkıran içinde, Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (s. 437). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Buhârî, ‘Ezan’, 36 (Buharinin, Sahîh adlı eserinin Ezan bölümünün 36.babı).
- Tirmizî, ‘İman’, 8 (Tirmizî'nin Sünen adlı eserinin İman bölümünün 8.bâbı).
- İbnMâce, ‘Mesacid’, 2 (İbnMâce'nin Sünen adlı eserinin Mesacid bölümünün 2. bâbı).

²⁷ Tirmizî, Salat, 29.

Sinekafe, ‘‘Recep İvedik Neden Bu Kadar İzleniyor’’, 14 Eylül 2018, <http://sinekafe.com/recep-ivedik-neden-bu-kadar-izleniyor/>.

İndigodergisi, ‘‘x-y-z Kuşığı Özellikleri’’, 14 Eylül 2018, <https://indigodergisi.com/2016/12>

Diyanet, ‘‘Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Personel Yeterlilikleri’’, 29 Eylül 2018, <http://www.diyanet.gov.tr>

el-Nahl 16/25 , ‘‘Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.’’

Al-i İmran 3/159 ‘‘O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandım! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydım, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.’’